

15. “Yastık” Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine¹

Zeliha TUĞUZ²

APA: Tuğuz, Z. (2024). “Yastık” Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 249-258. DOI: 10.29000/rumelide.1469418.

Öz

Bu çalışmada; etimolojik izahı konusunda görüş birliği sağlanamayan, Eski Türkçeden itibaren metinlerde tanıklanan Türkçe *yastık* sözcüğünün etimolojik açıklaması yapılmaya çalışılmıştır. Yerli ve yabancı birçok Türkolog tarafından sözcüğün etimolojik açıklaması yapılmış ancak bu açıklamaların hemen hepsi birbirinden farklı yönde olmuştur. İlk olarak Uygur metinlerinde *yastuk* şeklinde kaydedilen sözcüğün; bazı Türkologlar *yasta-* “yastık dayamak” fiilinden, bazıları tanıklanmamış bir **yastu-* fiilinden, bazıları *yasıt-* “yassıltmak” fiilinden, bazıları *yad-* fiilinden, bazıları *yat-* fiilinden türediğini belirtmişlerdir. Sözcüğün etimolojik değerlendirmesi yapılmadan önce söz konusu sözcüğün kökü kabul edilen yapı ile anlamsal bağıntı göstermek için hem Türkiye Türkçesindeki leksik-semantik durumu hakkında kısaca bilgi verilmiş hem de tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki görünüşleriyle birlikte tarihî dönemlerden günümüze kadarki leksik, semantik ve fonetik seyri gösterilmiştir. Yöntem olarak tarama modeli kullanılan çalışmada Eski Türkçeden itibaren yazılmış Türkçe tarihî metinler, tarihî ve güncel Türkçe sözlükler, Türkçe etimoloji sözlükleri, tarihî ve güncel Türkçe dil bilgisi kitapları, *yastık* sözcüğü hakkında ve *-DXk* eki ile ilgili yazılmış makaleler, tezler ve kitaplar taranmıştır. Nitel analiz yöntemlerinden betimsel içerik analizi yöntemi kullanılarak söz konusu sözcükle ilgili çalışmalar derinlemesine incelenmiştir. Değerlendirme bölümünde taranan ve elde edilen bulgular değerlendirilmiş, yapılan etimolojik açıklamalar tartışılmıştır. Sonuç bölümünde ise *yastık* sözcüğünün etimolojik açıklaması gerekçeleriyle ve Eski Türkçeden itibaren taranan metinlerde tespit edilen, elde edilen sonucu destekleyici örneklerle birlikte Türk dili araştırmacılarının dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: yastık, yastuk, yasduk, yas- fiili, *-DXk* sıfat-fiil eki, isimleşmiş sıfat-fiiller

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %8

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 21.03.2024-**Kabul Tarihi:** 20.04.2024-**Yayın Tarihi:** 21.04.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1469418

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğr. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü / Lect. Dr., Mersin University, Faculty of Education, Department of Turkish Language Teaching (Mersin, Türkiye), zelihatuguz@mersin.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0003-0977-8858, **ROR ID:** https://ror.org/04nqdw39, **ISNI:** 0000 0001 0694 8546, **Crossref Funder ID:** 501100004172

The Etymology of The Word “Yastık”³

Abstract

In this study, an etymological explanation of the Turkish word *yastık*, which has been recorded in texts since Old Uighur Turkish, has been tried to be made. The etymological explanation of the word has been made by many Turcologists, but there is no consensus in almost any of these explanations. Turcologists expressed different opinions and stated that the word, which was first recorded as *yastuk* in Uyghur texts, may have been derived from an unattested verb **yastu-*, *yasta-*, *yasıt-*, *yad-* or *yat-*. Before etymological analysis of the word, information is given about the lexical-semantic situation of the word in question in Türkiye Turkish and tried to show its lexical, semantic and phonetic changes from historical periods to the present, together with its aspects in historical and modern Turkish dialects. In this study, where scanning model was used as a method, Turkish texts written from Old Turkish onwards, historical and modern Turkish dictionaries, Turkish etymology dictionaries, historical and modern Turkish grammar books, articles, theses and books written about the word *yastık* and the *-DXk* suffix were scanned. Studies on the word in question were examined in detail using the descriptive content analysis method, one of the qualitative analysis methods. In the discussion section, the scanned and obtained findings were evaluated and the etymological explanations were discussed. In the conclusion section, the etymological explanation of the word *yastık* is presented to the attention of Turkish language researchers with its justifications and examples that support the result obtained in the texts scanned from Old Turkish onwards.

Keywords: yastık, yastuk, yasduk, *yas-* verb, verbal noun suffix *-DXk*, the nominalized verbal adjectives

Giriş

Leksikoloji ve semantik ile doğrudan ilişkili olan etimolojik araştırmalarda, filolojiden destek alınması çalışma konusu olan sözcüğün biçimsel ve anlamsal değişmelerinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca bir dilin varyantlarının fonetik, semantik, morfolojik ve sentaktik farklılıklarını, coğrafi dağılımını ve bunlarla ilişkili özellikleri inceleyen diyalektolojiden yararlanılması, sözcüğün lehçelerdeki farklılıklarının ve benzerliklerinin gösterilmesi, sözcüğün tarihi seyirinin ortaya konulmasında büyük rol oynamaktadır.

Bu çalışmada filoloji, leksikoloji, semantik ve diyalektolojiden yararlanılarak Eski Türkçeden itibaren metinlerde tanıklanan Türkçe *yastık* sözcüğünün etimolojik izahı yapılmaya çalışılmıştır. Özellikle Türkoloji alanında uzman filologlar Räsänen, Ramstedt, Poppe, Clauson, Doerfer, Brockelmann, Erdal, Eren, Gülensoy gibi araştırmacılar tarafından sözcükle ilgili etimolojik değerlendirmeler yapılmış ancak

³ **Statement:** It is declared that scientific and ethical principles have been followed in the preparation process of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 8

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 21.03.2024-Acceptance Date: 20.04.2024-Publication Date: 21. 04.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1469418

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

birbirinden farklı açıklamalarda herhangi bir görüş birliğine ulaşamamıştır. Bu çalışmada yastık sözcüğü ile ilgili söz konusu yorumlar değerlendirilmiş ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Yöntem olarak tarama modeli kullanılan bu çalışmanın evrenini Eski Türkçe döneminden itibaren yazılmış Türkçe tarihî metinler, tarihî ve güncel Türkçe sözlükler, Türkçe etimoloji sözlükleri, tarihî ve güncel Türkçe dil bilgisi kitapları, *yastık* sözcüğü hakkında ve *-DXk* eki ile ilgili makaleler, tezler ve kitaplar oluşturmaktadır. Nitel analiz yöntemlerinden betimsel içerik analizi yöntemi kullanılarak söz konusu sözcükle ilgili çalışmalar derinlemesine incelenmiş ve düzenlenmiştir.

İnceleme

Yastık sözcüğü ile ilgili olarak günümüz sözlüklerine bakıldığında GTS’de şu bilgiler verilmektedir: 1. Başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi yün, pamuk, kuş tüyü, ot vb. malzemeyle doldurulmuş küçük minder. 2. Bu biçimde yapılmış ve türlü işlerde kullanılan şey. 3. Fide yetiştirmek için ince toprak ve gübreden hazırlanmış yüksekçe yer. 4. Yapılarda, makinelerde bazı bölümlerin üzerine dayandığı parça. DS’de; 1. Araba ve kağıda, dingil ile sandık arasındaki iki ucu delikli, geniş ve kalın tahta (Afyon, Bursa, Eskişehir, Antalya, Muğla...) 2. Fide yetiştirmek için düzenlenen yüksekçe yer (Çankırı, Niğde). 3. Sürülmüş tarlanın iki başına, enine çekilen çizgi (Isparta). Düğünde, kız evinden oğlan evine giden giysi bohçası (Ankara) . Kızağın üstüne döşenen ağaç (Nevşehir) . BSTS kapsamında UTS’de: “yastık” (İng. bufer, carriage stop, Fr. tampon) Bir çarpma, vurma, sarsıntı vb. yeğliliğini azaltmaya yarayan içi yumuşak özdeklerle doldurulmuş ya da yumuşak bir özdekten yapılmış nesne, araç, korumalık. ZTS’de: 1. Araba teknesi ile öndingil arasında bulunan küçük ağaç. 2. Kağıda, dingil üzerindeki ağaç. (İspir-Erzurum, Alçılı Delice-Ankara, Yenikent-Aksaray). FTS’de: Bir işlerde oluşabilen geritepmeyi soğuran düzenek.

Sözcüğün güncel ve tematik Türkçe sözlüklerde verilen yukarıdaki anlamlarına bakıldığında sözcüğün zaman içinde kazandığı anlamların, sözcüğün temel anlamıyla oldukça yakın bir ilişki içerisinde olduğu ve ET’den itibaren tespit edilen temel anlamından çok uzaklaşmadığı görülmektedir.

Ana Türkçe *yartuk/ yatrük* şeklinde olduğu düşünülen (Starostin, Dybo ve Mudrak, 2003, s. 1508) ve Anadolu ağızlarında farklı sesletimlerle sıkça kullanılan *yasdh, yasduk, yastuk, yastık* (DS XI, s. 4192) günümüz Türkçesinin bütün çağdaş lehçelerinde küçük ses değişimleriyle⁴ işlek olarak kullanılmaktadır: Altay Türkçesinde *yastık*, Azerbaycan Türkçesinde *yastıg*, Başkurt Türkçesinde *yastık*, Çuvaş Türkçesinde *sttar, sđdar*, Dolgan Türkçesinde *hıttık*, Gagavuz Türkçesinde *yastık*, Hakas Türkçesinde *çastıh*, Halaç Türkçesinde *yastuğ*, Karaçay Malkar Türkçesinde *castık*, Karakalpak Türkçesinde *dastık*, Karay (Karaim) Türkçesinde *yastığ*, Kazak Türkçesinde *ıastıg*, Kazan Tatar Türkçesinde *yassık*, Kerkük Türkçesinde *yastığ, yāstuđ*, Kırgız Türkçesinde *cazdıg, casdık*, Kırm Tatar Türkçesinde *yastık*, Nogay Türkçesinde *yastık*, Özbek Türkçesinde *yástık*, Salar Türkçesinde *yastuğ, yastoh*, Sarı Uygur Türkçesinde *yastık*, Şor Türkçesinde *çastık*, Tarançi Türkçesinde *yastuk*, Tatar Türkçesinde *yastık*, Tuva Türkçesinde *sirtık, sistık*, Türkmen Türkçesinde *yassık*, Uygur Türkçesinde *yastuk*, Yakut (Saha) Türkçesinde *sıttık*⁵.

“Yastık” sözcüğü bütün çağdaş lehçelerin yani sıra kültürel, siyasi, ekonomik ya da dinî ilişkiler kurulan ulusların da dillerine geçmiş; farklı sesletimlerle söz konusu dillerin söz varlığına dâhil olmuştur: Bulgarca *yastık*, Sırpça *jástuk*, Zazaca *yastuği* (Gülensoy, 2007, s. 1082) Arapça *yastakıña*, Rusça

⁴ Lehçelerdeki ses değişimi şu şekildedir: Y(> c, q, d, j, s) A (> i, i) S (> z) [/S/T] T (> d) I (/U) K (Gülensoy, 2007, s. 1082).

⁵ Yakutçada baştaki /s/nin /y/ye dönüşmesi eski bir kuraldır (Eren, 1999, s. 443).

yastık⁶, Arnavutça *jastäk*, *jastak*, *jashtäk*, *jetsek*, *jostik*, Makedonca *yastok*, *yastak*, *yastuk*, Yunanca *yasdik*, *ġiastiki* (Karaağaç, 2008, s. 913).

Sözcüğün Türkçedeki tarihî seyrine bakıldığında ilk olarak Uygur Türkçesi ile yazılmış metinlerde *yasduk* sözcüğünün “bir çeşit sikke, para” anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir (Malov, 1932, s. 136).

Wilkens de “Eski Uygurcanın El Sözlüğü”nde *yastug~ yastok~ yastuk~ yastık* için “en büyük para birimi” açıklamasını yapıp örnek olarak *bir yastok = elli stır; aşağı yukarı iki kilo, külçe yastok tavar “para ve varlık”* açıklamasını vermiştir (2021, s. 874).

Divānū Lûgati-t-Türk’te *yastuk* “yastık” (DLT III, s. 43) madde başı olarak verilmiş olup söz konusu sözcükle ilgili *yasta-7* (DLT III, s. 302/23, 303/2...) “yastık dayamak, yaslanmak”, *yastal-8* (DLT III, s. 107) “dayanmış olmak” ve *yastar-* “yastamak” (DLT III, s. 303) filleri verilmiştir.

DLT’den itibaren edebî eserlerde ve sözlüklerde günümüzdeki anlamıyla tespit edilen *yastık* sözcüğünün Harezmi Türkçesi ile yazılan eserlerden “İbni Muhenna Lûgati” ve “Kıyas-ı Rabguzi”de (Atalay, 1999, s. 755) *yastık*; “Kışaşü’l-Enbiyâ” (Ata, 1997, s. 213r/11), “Muqaddimetü’l-Edeb” (Yüce, 1988, s. 95/1) ve “Satır Arası Kur’an Tercümeleleri”nde (Sağol, 1993, s. 572a/8) *yastuk*; Nehcü’l Feradis’te (Ata, 1998, s. 159/11) her iki şekli de kaydedilmiştir.

Kıpçak Türkçesi ile yazılan eserlerden “El-Kavâninü’l-Külliyeye li-Zabti’l-Lûgati’t-Türkiyye, Ed-Dürretü’l-Mudiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye”de *yastık*; “Et-Tuhfet’üz-Zekiyye fi’l-Lûgati’t-Türkiyye”de *yastuk*; “Codex Cumanicus, Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi’t-Türkî), İrşâdü’l-Mülük ve’s-Selâtin, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Etrâk, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî”de (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2007, s. 314) *yastuk* şekli tespit edilmiştir.

Sözcük *yastuk* şekliyle Çağatay Türkçesinde de “Çağatayca Fıkıh Kitabı” (Erbay, 2003, s. 46b/13), “Şiban Han Divânı” (Karasoy, 1989, s. 65a/11), “Seyfü’l-Mülük” (Tikence, 2019, s. 91), “Miftâhu’l-Cinân” (Bulut, 2023, s. 144b/3), “Ferheng-i Azferi-Marufü’l-Lugat” (Akbarı, 2017, s. 306b-6), Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî Lûgat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî (Durgut, 1995, s. 605) gibi pek çok eserde günümüzdeki anlamıyla tespit edilmiştir.

Değerlendirme

Clauson *yastuk* madde başında *yasta-* fiilinden türemiş bir isim olduğunu “yaslanılan, dayanılan şey, yastık ve benzeri” anlamına geldiğini, DLT’deki *yasta-* ve *yastal-* fiillerini tanık göstererek vermiştir. Çin belgelerinde belirtilen büyük para birimi olduğunu “yarım yastuk kümüş, altı yüz yastuk çaw” gibi örneklerle vermiştir. Bu anlamının yanı sıra Eski Uygurca metinlerde hem “bir çeşit sikke, para” hem de “yastık” anlamında kullanılırken XI. yy’dan itibaren günümüzdeki anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972, s. 974).

Räsänen *yastık* sözcüğünün kökünü *yad-* “yaymak” olarak göstermiş, *yastık* sözcüğünün de göçüşmeyle *yat-sık* şeklinden geldiğini belirtmiştir (Räsänen 1949, s. 187, 225). Ramstedt ve Doerfer de *yastık*

⁶ Zarda balık yumurtası, bütün halindeki yumurta torbası (Karaağaç, 2008, s. 913).

⁷ *yastadı: ol angar yastuk yastadı* (DLT III, s. 302, 320) “O, ona yastık dayadı, yasladı.”

⁸ *yastaldı: yastuk yastaldı=yastık yastandı, ok amaçka yastaldı=ok amacın bir yanına ildi* (DLT III, s. 107)

sözcüğünün göçüşmeyle **yat-sık* şeklinden geldiğini ifade etmişlerdir (Ramstedt, 1957, s. 146; Doerfer, 1971, s. 46).

Eyüboğlu; sözcüğün ET “vergi olarak topluma yükletilen, dayatılan nesne” anlamına geldiğini, Eski Uygurcada *yas-* “basmak, ezmek, sıkıştırmak” fiilinden türeyen *yasta-* “sikke kesme, sikke basma” fiilinden türeyen *yastuk* sözcüğünün “basılan akça, kesilen sikke” anlamında olduğunu belirtmiştir. Sözcüğün kökünün *yasta-*’dan geldiğini ve “yaslanılan, dayanılan nesne” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Tıpkı *yar-* fiilinden *yar-uk*, *yaşu-*’dan *yaşuk*, *yaz-*’dan *yaz-uk*, *koru-*’dan *kor-uk* örneklerinde olduğu gibi fiilden *-uk* ekiyle isim yaptığını ifade etmiştir (2004, s. 735).

Nişanyan ET’de *yastuk* sözcüğünün “yaslanılan şey” anlamına gelip *yastan-/ yadsa-* (XI.yy) fiillerini örnek göstererek “gevşemek, yaymak” anlamındaki *yas-* fiilinden geldiğini belirtmiştir (2003, s. 493) ancak kitabının 5. baskısında Uygur metinlerinde “bir tür sikke, yassılaştırılmış şey” anlamında olup ET *yasta-* fiiline *+Ik* ekinin gelmesiyle oluştuğunu söylemiştir (Nişanyan, 2009, s. 672). Kitabının son dijital formunda ise ET’de yazılı örneği bulunmayan **yasit-* “yassıltmak” fiilinden *+Uk* ekiyle türetildiğini belirtmiştir⁹.

Eren sözcüğün “dayamak, yaslamak” anlamına gelen *yasta-* fiiline *-k* ekinin getirilmesiyle yapıldığını ancak *yastak* olması gereken şeklin neden *yastık* olduğunun, /a/nın /ı/ya dönüş sebebinin açıklanması gerektiğini belirtmiştir (Eren, 1999, s. 443). Eren; Ramstedt, Räsänen ve Doerfer’in sözcüğün oluşumunu metateze bağlamalarını yanlış bulmuş; sözcüğün gelişimi *yat-sık* > *yas-tık* şeklinde olsaydı eski ve çağdaş lehçelerde *yatsık* biçiminin de görülmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Gülensoy ET’de *yasduk*, *yastuk* sözcüklerinin “bir çeşit sikke, para” anlamına geldiğini ve *yasta-* “yastık dayamak, yaslanmak” fiilinden geldiğini (2007, s. 1082); Erdal, Eski Türkçede *yastok* veya *yastuk* olarak okunabileceğini belirttiği sözcüğün *yasta-* fiilinden geldiğini, ancak *-(O)k* ekinin baskın olmadığını belirterek metinlerde tanıklanmamış bir **yastu-* şeklinden gelebileceğini ifade etmiştir (1991, s. 255). Açıklanamayan bu ses değişimi, *yasta-* fiilinin *yastuk* isminden bir geri türetme olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu türetme o kadar eski olmalıdır ki Yakutçada bile *sitta-* olarak görülmektedir. *Yasta-* fiilinin ve *yastuk* isminin eski şekillerinin daha farklı olup sonradan benzetmiş olabileceği de mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır (Ünal, 2013, s. 177).

Genel olarak bakıldığında *yastık* sözcüğünün kökeni hakkında birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. İlk olarak Uygur metinlerinde *yastuk* şeklinde kaydedilen sözcüğün; Kaşgarlı, Clauson, Eren, Gülensoy, ve Eyüboğlu *yasta-* “yastık dayamak” fiilinden; Erdal tanıklanmamış bir **yastu-* fiilinden; Nişanyan *yasit-* “yassıltmak” fiilinden; Räsänen *yad-* fiilinden; Ramstedt, Doerfer *yat-* fiilinden türediğini belirtmiştir.

Öncelikle yukarıda belirtilen açıklamalarda Kaşgarlı, Clauson, Eren, Gülensoy, ve Eyüboğlu’nun sözcüğün *yasta-* “yastık dayamak” fiilinden türediği düşüncesi açıklamaya muhtaçtır çünkü Eren’in de belirttiği gibi sözcük “dayamak, yaslamak” anlamına gelen *yasta-* fiiline *-k* ekinin getirilmesiyle yapıldıysa *yastak* olması gereken şeklin neden *yastık* olduğunun, /a/nın /ı/ya dönüş sebebinin açıklanması gerekmektedir. Erdal’ın sözcüğü tanıklanmamış bir **yastu-* fiilinden ve Nişanyan’ın **yasit-* “yassıltmak” fiilinden getirmesi farazi bir açıklama olup tanıklanmaya muhtaçtır.

⁹ **yasit-* “yassıltmak” fiilinin de ET *yas-* “açmak, yaymak, yazmak” fiilinden ET *+It-* ekiyle türetildiğini ifade etmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/yastik>).

Räsänen sözcüğü *yad-* fiiline bağlamıştır ancak “zemine ve benzeri yerlere yayılmak; yaymak, bir çok kimseye duyurmak” anlamındaki fiilin /d/ son sesinin /y/ye dönüşmesi bilgisi yeterli bir açıklama değildir.

Ramstedt ve Doerfer sözcüğün oluşumunu metateze bağlamış ancak eski ve çağdaş lehçelerin hiçbirinde *yatsık* biçiminin tespit edilememesi bu açıklamayı zayıflatmıştır. Ayrıca Erdal, tasarlanan **yatsık/ *yatsıg* şeklinin Türkçe *yatsı* sözcüğünün kökü olduğu için ET *yastuk* sözcüğünün kökü olamayacağı görüşündedir (Erdal, 2004, s. 301).

ET *yad-*, *yaz-* ve *yas-* ile eş anlamlı ve muhtemelen eş kökenlidir (Clauson, 1972, s. 883, 913, 923; Nişanyan 2009, s. 675). Zaman içerisinde ET *yad-* “zemine ve benzeri yerlere yayılmak; yaymak, bir çok kimseye duyurmak (Clauson, 1972, s. 883)” fiili ve bu fiille ilgili (Caferoğlu, 1968, s. 279) olan Uygur Maniheizt metinlerde geçen “açmak, sermek, yaymak” anlamlarındaki *yay-* fiilinden *yay- yaya, yaygın, yayım, yayın, yaylım, yayvan* sözcükleri; *yas-* fiilinden *yassı-, yasla-* sözcükleri; “açmak, sermek, yaymak” anlamındaki *yaz-* fiilinden *yazı, yazma* sözcükleri türetilmiştir.

Makalenin konusu olan *yastık* sözcüğüne gelince DLT’de de “dağıtıp çözmek, yaymak” anlamında tanımlanan (DLT III, s. 59-60), sonraki dönem metinlerinin tamamında da aynı anlamda kullanılmaya devam eden “gevşetmek, baskı altındaki bir şeyin düzleşmesine izin vermek, düzleşmek, sermek, dağıtmak, bırakmak, salıvermek; çözmek, gevşetmek, bastırmak, genişletmek” (Clauson, 1972, s. 913) anlamındaki *yas-* fiiline *-DXk* eki getirilmesiyle oluştuğunu düşünmekteyiz.

Yas- fiiline gelen *-DXk* eki; Türkçenin ilk yazılı metinlerinde her zaman yuvarlak ünlülü olarak tespit edilmiş, özellikle fiil ismi ve geçmiş zaman sıfat-fiili olarak görev yapmıştır (Kononov, 1980, s. 211; Erdal, 2004, s. 239-240). Bu ekin kökeni ile ilgili de çeşitli görüşler olmuştur: Brockelmann (1954, s. 261) *-dUK* ekini *-t* fiilden isim yapma eki ile *uk* edatının birleşiminden meydana geldiğini; Räsänen (1957, s. 202-203), Ramstedt (1952, s. 152-153) *-dUK* ekini Moğolca *-daq*, Tunguzca *-dig* fiilden isim yapma ekinden geldiğini; Poppe’un da aynı fikirde olduğunu; Kuznetsov (1995, s. 209) *-DI* ve *-DUK* eklerinin *tüke-* fiilinden geldiğini, *-DI* ekinin *-DUK* ekinden geliştiğini ileri sürmüştür. Ş. Tekin (2001, s. 55), ekin **-ma-tı ok > -maduk* şeklinden geliştiğini, T. Tekin (1997, s. 11), Eski Anadolu Türkçesindeki *-DUK* ekini Eski Türkçe *-DOK* şekline bağlayarak bu eski şeklin **-d* fiilden isim yapma ekiyle *oq / ök* edatının birleşiminden meydana geldiğini belirtmiştir (1997, s. 8-9¹⁰).

¹⁰ 1. Ramstedt was of the opinion that the suffix *-duq* was originally a deverbal noun in *-q* derived from a secondary verbal stem in *-d-*, *-t-* (Form. 152-153, 163). He compared this suffix with Mo. *-dağ* forming “Nomen usus” and Tung. *-dig* (ibid.). He also drew attention to the closeness of Trk. *-duq* (*-dıq*, *-dük*, *-dik*) to the past tense suffix *-dim*, *-dın*, *-di*, *-dımız*, *-dınız*, *-dılar* and its use as the past tense suffix of the 1st person of the plural in Southern Turkic (ibid. 153). Poppe was of the same opinion. According to him the suffix *-*dağ* is a common Mongolian-Turkic suffix. it is a noun in *-*ğ/-g* derived from the frequentative verbal stem in *-*d-* which still occurs in Tungus (1955, s. 274).
2. According to Bang, the Turkish 1st person plural suffix of the past tense got its initial dental from verbal noun in *-t* (i.e. *-ut/-üt*) and its final *-k* from the verbal nouns like *al-ıq* and **sa-q* (Stud. 1, s. 921).
3. Brockelmann was of the opinion that the suffix *-duq/-dük* came into being from the combination of verbal nouns in */t/* (seen in the past tense suffix) + the formative *uq*, i.e. the suffix *-uq/-ük* seen in *anuuq* “bereit”, *äsruk* “trunken” (1919, s. 14; 1954, s. 261).
4. Benzing thought that the past tense participle in *-duq* had probably been derived from the participle in **-d* having either the suffix *+uq/+ük* or the enclitic particle *oq* which later developed into *+uq*, *+ük* (1952, s. 132).
5. Finally, Ş. Tekin, who does not believe in the predicative function of the verbal noun in *-dOk*, assumed that the compound suffix *-maduq* which he regards as the negative form of the *-p oq* could have been derived from **-mati oq* (ibid. 156-157). In an other article published three years later he claimed that the Turkic suffix *-MADUK* comes from the combination of Tokharian *ma te* “yoksa ... -medikçe” with the particle *ok* (1990, s. 17) (T. Tekin, 1997, s. 8-9). And According to T. Tekin, the suffix *-dOk*, it is, in all likelihood, a combination of this verbal noun suffix **(I)d* with the intensifying particle *ok/ök*, i.e. **barıd oq* “an absolute having gone” > *bardoq*, **kalid ök* “an absolute having come” > *kältök*, etc. (T. Tekin, 1997, s. 10)

Geçmiş zaman işlevinde sıfatlar türettiği gibi zaman gösterme işlevinin aşınıp yitirilmesiyle sıfatlıktan kurtularak isimleşmiş örnekler de türeten *-DXk* sıfat-fiil ekinin (Korkmaz, 2009, s. 77) ET'den itibaren kalıcı isim türettiği de tespit edilmiştir. Örneğin ET *um-* "ummak, ümit etmek"ten *umduḳ* "ümit", *kon-* "yerleşmek"ten *konduḳ* "yerleşme", *küsä-* "istemek"ten *küsäduḳ* "istek" (Gabain, 2007, s. 51), ET *sun-* > OT *sün-* "uzamak, uzanmak"tan *sündüḳ* "miskin", ET *siḡ-* "işe-"ten *sidik*¹¹ "idrar" (Korkmaz, 2009: 168) sözcükleri *-DXk* sıfat-fiil eki ile türetilmiştir. Yine aynı şekilde Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi döneminde *-DXk* sıfat-fiil ekiyle türetilmiş *çapduḳ* "araç gereç", *bastuḳ* "dostluk, arkadaşlık", *yanduk* "yangın" (Brockelmann 1954, s. 99, 100); *sövdüḳ* sevgi, aşk" (Garkavets, 2010, s. 1301), *kéçtiḳ* "geçit, yol" (Tryjarski, 1968, s. 377) *astuḳ* "askı, kadınların saçlarına taktıkları ziynet eşyası" (Korkmaz 1969: 47), *battuk* "dalgiç" (Atalay, 1945, s. 148) kelimeleri tespit edilmiştir. Ayrıca *bildik* "tanıdık", *doğurduk* "piç", *tanıdık* "dost, akraba, aşina" (Korkmaz, 2009, s. 168) *bilindik* "matematikte değeri belli olan nicelik" (Salman, 2003, s. 215) *yanduk/yandık*¹² "devedikeni, yabancı enginar" (TS, C6, s. 4280) türetimleri bu ek kapsamında kategorilendirilebilecek örneklerdendir.

Banguoğlu; avunduk "gebe", *siḡdüḳ* < *sidik* "sidik, idrar", *saltuk* "bırakılmış, serbest" sözcüklerinin yanında *Taptuk Emre*, *Saru Saltuk*, *Sırp Sındığı* gibi özel isimleri *-DXk* ekinden türeyen örnekler arasında göstermiştir¹³ (2007, s. 226). Ergin de *bildik*, *tanıdık* gibi sözcükleri bu ekle türetilen kalıcı isimlere örnek olarak göstermiştir (1998, s. 199)

Bütün bu bilgiler ışığında *yastık* sözcüğünün kökenine bakılacak olursa sözcüğün ET *yas-* fiiline yine ET'den itibaren işlek bir şekilde kullanılan, daha çok hareket vasıflarını bildiren ancak geçici isimlerin yanında zaman zaman kalıcı isim de yapan *-DXk* eki getirilmesiyle oluştuğunu düşünmekteyiz. Yukarıda verilen örnekler de bu açıklamayı destekler niteliktedir.

Sonuç

Bu çalışmada *yastık* sözcüğünün sözlüklerdeki anlamları; tarihî ve çağdaş lehçelerdeki görünümü ve kullanımları üzerinde durulmuştur. Türkoloji araştırmacılarının sözcükle ilgili etimolojik çözümlenmeleri gösterilmiş ve bu çözümlenmeler değerlendirilmiştir. Sonuç olarak *yastık* sözcüğünün *yas-* "gevşetmek, baskı altındaki bir şeyin düzleşmesine izin vermek, düzleşmek, sermek, dağıtmak, bırakmak, salıvermek; çözmek, gevşetmek, bastırmak, genişletmek" fiiline *-DXk* ekinin getirilmesiyle oluştuğu sonucuna varılmıştır. Hem tarihî lehçelerden hem de Türkiye Türkçesinden verilen örneklerle bu sonuç desteklenmeye çalışılmıştır.

Kısaltmalar

BSTS: Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü

DLT: Divānū Lûgati-t-Türk

DS: Derleme Sözlüğü

ET: Eski Türkçe

FTS: Fizik Terimleri Sözlüğü

GTS: Güncel Türkçe Sözlük

¹¹ Hem Banguoğlu'nun hem de Korkmaz'ın örnek gösterdiği *siḡ-DXk* sözcüğü için Gülensoy ve Nişanyan *si-d+Uk* açıklamasını vermiştir.

¹² TDK GTS'de *yandık* "baklagillerden, sıcak ve kurak bölgelerde yetişen, sarımtırak küçük tohumlarından kudret helvasına benzer bir madde elde edilen bitki" olarak geçmektedir (<https://sozluk.gov.tr/?/yandik>).

¹³ Verilen örneklerin hepsi *-DXk* ekiyle türetilmemiştir.

KPN III: Kıpçakscoe Pismennoe Nasledie Tom III

OT: Orta Türkçe

TDK: Türk Dil Kurumu

TS: Tarama Sözlüğü

UTS: Uygulayım Terimleri Sözlüğü

ZTS: Zanaat Terimleri Sözlüğü

Kaynakça

- Akbarı, N. (2017). *Mirza Ali Baht'in Çağatayca sözlüğü. Ferheng-i Azferi (marufi'l-lugat) inceleme, metin, dizin.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arat, R.R. (1979). *Kutadgu bilig III indeks.* İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus.* İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arıkoğlu, E. ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi sözlüğü.* Ankara: TDK Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Hakasça-Türkçe sözlük.* Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kısasü'l-Enbiya (peygamber kıssaları) II dizin.* Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l - ferâdis (dizin - sözlük) 3.* Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1945). *Et-tuhfetüz-zekiyye fi'l-lûgati't-Türkiyye.* Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1986). *Divânü lûgat-it-Türk tercümesi III.* Ankara: TDK Yayınları.
- Bang, W. (1930). Turkologische briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut, Fünfter Brief: Lautliches - allzu Lautliches. *Ungarische Jahrbücher* 10, 16-26.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische grammatik der İslamischen litteratursprachen mittelasiens.* Leiden: Brill.
- Bulut, M. (2023). *18. yüzyıl Çağatay Türkçesiyle yazılmış miiftâhu'l-cinân (inceleme- metin-dizin-tpkibasım).* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al-idrâk li-lisân al-etrâk.* İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü.* Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of prethirteenth-century Turkish.* Oxford: Clarendon Press.
- Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische elemente im neupersischen, unter besonderer berücksichtigung älterer neupersischer geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit I,* Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische elemente im neupersischen, unter besonderer berücksichtigung älterer neupersischer geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit II.* Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1971). *Zum Vokabular eines aserbeidschanischen Dialekts in Zentralpersien, Voprosi Tyurkologii,* Bakü.
- Durgut, H. (1995). *Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari lûgat-ı Çağatay ve Türki-i Osmani (cild-i evvel) adlı eserinin transkripsiyonu.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Erbay, F. (2003). *Muhammed bin Ahmedü `z-Zahid `e ait Çağatayca bir fıkıh kitabı (inceleme-metin-sözlük).* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Erdal, M. (1979). Die morphemfuge im Altürkischen, *Wiener zeitschrift für die kunde des Morgenlandes*, 71, s. 83-114.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Leiden: Brill.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation, a functional approach to the lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (1998). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Eyüboğlu, İ. Z. (2004). *Türkçenin etimoloji sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Fedotov, M. R. (1996). *Etimologičeskiy slovar' Çuvaflskogo yazıka. C. I-II*, Çeboksarı.
- Gabain, A. von. (2000). *Eski Türkçenin grameri* (Çev. M. Akalın), Ankara: TDK Yayınları.
- Garkavets, A. (2010). *Kıpçakscoe pis'mennoe nasledie III. Kıpçakskiy slovar*. Almaty: Baur-Kasean.
- Gökdağ, B. A. (1993). *Oğuz grubu Türk şivelerinde sıfat-füller*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Grønbech, K. (1942). *Komanisches wörterbuch: türkischer wortindex zu codex Cumanicus*, København: Munksgaard.
- Gülensoy, T. (2007). Türkiye'de etimolojik sözlük ve sözcük etimolojisi üzerine yayımlanan makalelere dair bir bibliyografya denemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 55, 35-66.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü- etimolojik sözlük denemesi- I, II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karamanhoğlu, A.F. (2019). *Seyfi Sarayî Gülistan tercümesi (kitab Gülistan bi't-Türkî)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karasoy, Y. (1985). *Ahmed-i Da'i siracü'l kulüb*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karasoy, Y. (1989). *Şiban Han divanı (inceleme-metin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kononov A. N. (1980). *Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov VII- IX vv*. Akademiya Nauk SSSR Institut Vostokovedeniya, Nauka.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kuznetsov P.İ. (1995). Türkiye Türkçesinin morfoetimolojisine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 43, 193-262.
- Levend, A. S., Dilaçar, A. ve Dilçin, C. (1972). *Türkiye Türkçesinin tarihsel sözlüğü-örnek*. Ankara: TDK Yayınları.
- Malov, S.E. (1932). *Uygurskiye rukopidniya dokumenti ekspeditsii S. F. Oldenburga*. ZIVAN. T. 1, s. 129-149.
- Nevruz, Y. *Karaçay-Malkar Türkçesinden Türkiye Türkçesine Açıklamalı Büyük Sözlük*. <https://www.scribd.com/document/618769005/767215-karacay-malkar-turkce-sozluk>.
- Nişanyan, S. (2009). *Sözlerin soyağacı: çağdaş Türkçenin etimolojik sözlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orucov, Əliheydər (Ed.). (2006). *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Ramstedt, G. J. (1957). *Einführung in die altaische sprachwissenschaft*. Helsinki: Lautlehre.
- Räsänen, M. (1949). *Materialen zur lautgeschichte der Türkischen sprachen*. Studia orientalia XV, Helsinki.

- Rassadin, V.İ. (1971). *Fonetika i leksika Tofalarskogo yazıka*. Nauk.
- Sağol, G. (1993). *An inter-linear translation Qj the Qur'an into Khwarazm Turkish*. Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Cambridge Press.
- Salman, R. (1999). Türkçede sıfat-fiil eklerinin kalıcı isim oluşturma işlevleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 47, 188-223.
- Schwarz, H. G. (1992). *An Uyghur-English dictionary*. Bellingham, Washington: East Asian Studies Press.
- Sirotkina, M.Y. (1961). *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*. Moskova.
- Stachowski, M. (1993). *Geschichte des jakutischen Vokalismus*. Kraków: Nakladem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches wörterbuch der Türkischen sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Starostin, S., Dybo A., Mudrak, O. (2003). *An etymological dictionary of Altaic languages. I-III*, Leiden: Brill.
- Tikence, S. B. (2019). *Çağatay Türkçesinde söz dizimi (Uygur harfleriyle yazılmış Çağatayca seyfü'l mülük hikâyesi, mecâlisü'n-nefâis ve tezkire-i evliyâ'nın Çağatay Türkçesi çevirisi örneğinde)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Taymas, A. B. (1997). *İbn Mühenna lügati*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Ş. (2001). İştikakçının köşesi: Türk dilinde kelimelerin ve eklerin hayatı üzerine denemeler. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S. (1995). *Türkmence-Türkçe sözlük*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (1997). On The Old Turkic Verbal Noun Suffix {-dOk}. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 5-12.
- Toparlı, R. Çögenli M. S. ve Yanık, N. H. (1999). *El-kavânînü'l-külliyeye li-zabti'l-lügati't-Türkiyye*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R. (2000). *Kitâb-ı mecmû-ı tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaath, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R. (2017). *İrşâdü'l-mülük ve's selâtin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R. (2018). *Ed-dürretü'l mudiyeye fi'l-lügati't-Türkiyye*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tryjarski, E. (1972). *Dictionnaire Arméno-Kiptchak*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ünal, O. (2013). Yastık ve Yorgan Kelimelerinin Kökeni. *Yorgan Kitabı* (ed. Emine Gürsoy Naskali), s.175-183. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch - Deutsch – Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen,
- Yegorov, V. G. (1964). Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka. Çuvaşskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Yüce, N. (1988). *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara: TDK Yayınları.
- <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/yastik>
- <https://sozluk.gov.tr/?/yandik>